

آثار وضع تحریم‌ها بر صادرات محصولات پتروشیمی ایران

نقش و اثرات تحریم بر تجارت بین‌المللی ایران

گزارشات رسمی گمرک (جدول شماره ۱) نشان می‌دهد که ارزش تجارت خارجی کشور در بخش‌های صادرات غیرنفتی و واردات از ۱۰۵.۹ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۰ با کاهش متوسط سالانه ۳.۹ درصد، به ۷۳.۹ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۹ رسیده است. بنابراین طی این دوره ده ساله شاهد انقباض در تجارت خارجی کشور بوده‌ایم که با اهداف و برنامه‌های کلان و توسعه‌ای تدوین شده جهت افزایش مبادلات تجاری و رشد اقتصادی کشور همخوانی نداشته و به وضوح مشخص است که تشدید تحریم‌ها و راهبرد فشار حداکثری اخیر ایالات متحده در محدود شدن تجارت خارجی کشور نقش مهمی داشته است.

جدول شماره ۱: عملکرد تجاری کشور در بخش غیر نفتی طی سال‌های ۱۳۹۰ الی ۱۳۹۹

منبع: گمرک جمهوری اسلامی ایران (ارقام به میلیارد دلار)

سال	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
واردات	۶۱.۸	۵۳.۵	۴۹.۷	۵۳.۶	۴۳.۴	۴۳.۷	۵۴.۵	۴۳.۲	۴۳.۷	۳۸.۹
صادرات	۴۴.۱	۴۱.۴	۴۱.۸	۵۰.۱	۴۱.۵	۴۴.۰	۴۷	۴۴.۷	۴۱.۴	۳۵.۰
تجارت کل	۱۰۵.۹	۹۴.۹	۹۱.۵	۱۰۳.۷	۸۴.۹	۸۷.۷	۱۰۱.۵	۸۷.۹	۸۵.۱	۷۳.۹
تراز تجاری	-۱۷.۷	-۱۲.۱	-۷.۹	-۳.۵	-۱.۹	۰.۳	-۷.۵	۱.۵	-۲.۳	-۳.۹

علیرغم ادامه روند کاهشی در عملکرد تجاری کشور بین سالهای ۱۳۹۰ تا سال ۱۳۹۴، پس از اجرای برنامه جامع اقدام مشترک یا برجام^۱ (JCPOA) در تیرماه ۱۳۹۴، تجارت بین الملل کشور در بخش غیر نفتی روند افزایشی به خود گرفت. بطوری که ارزش تجارت با رشد متوسط سالانه ۱۰ درصدی تا دو سال بعد (۱۳۹۶) به ۱۰۱.۵ میلیارد دلار رسیده است. به عبارت دیگر تشدید تحریم‌ها از سال ۱۳۹۰ از طرفی باعث افت شدید در صادرات محصولات عمده ارزآور شده و از طرف دیگر محدودیت در واردات بدلیل مشکلات ارزی حاصل از کاهش صادرات و محدودیت در نقل و انتقال ارز حاصل از صادرات و همچنین عدم امکان استفاده از فرآیند تراکنش‌های دوربرگردان یا یوترن^۲ (U-Turn) در مجموع باعث شد سطح تجارت بین‌الملل کشور در سال ۱۳۹۴ و پیش از اجرایی شدن برجام به ۸۴.۹ میلیارد دلار برسد که پایین‌ترین سطح تجارت در مقایسه با پنج سال قبل از آن بوده است. پس از اجرائی شدن برجام و کاهش فشارهای تحریم بر تجارت بین‌الملل کشور، زمینه برای همکاری‌های بین‌المللی ایران با دیگر کشورهای جهان خصوصاً کشورهای غربی از طریق تدوین و راه‌اندازی محدود سازوکارهای تجارت ویژه با ایران از جمله سازوکار اینستکس^۳ (INSTEX) فراهم گردید.

Joint Comprehensive Plan of Action 1

۲ تا قبل از سال ۲۰۰۸ علیرغم تحریم‌های اعمال شده آمریکا علیه ایران، بانک‌های آمریکایی می‌توانستند تراکنش‌های غیر مستقیم دلاری از سوی بانک‌های ایرانی را انجام دهند. در این وضعیت بدون اینکه پول در حوزه کنترل آمریکا باقی بماند فقط بانک مرکزی این کشور را لمس و به بانک مقصد منتقل می‌شد. این فرآیند بانکی با عنوان تراکنش‌های دوربرگردان یا یوترن (U-Turn) شناخته می‌شد. وجود یوترن در چرخه‌ی مبادلات مالی ایران بر پایه دلار با کشورهای خریدار نفت و محصولات پتروشیمی باعث می‌شد که ایران بتواند ارز حاصل از صادرات را طی فرآیندی به دلار از بانک‌های طراز اول اروپایی (Prime Banks) و... دریافت کند. در دهم نوامبر ۲۰۰۸، وزارت خزانه‌داری آمریکا مجوز نقل و انتقالات یوترن که ایران در آنها دخیل بود را لغو کرد. این یعنی دلار حاصل از صادرات نفت و محصولات پتروشیمی ایران که باید از مسیر بانک‌های آمریکایی عبور کند به راحتی قابل ردیابی و بلوکه شدن است.

³Instrument in Support of Trade Exchange,

در چارچوب اینستکس بین واردات و صادرات ایران به اروپا یک تهاتر پولی ایجاد شده و پول وارد کننده به صادر کننده پرداخت می‌شود. بر این اساس، در ساختار اینستکس پولی جا به جا نمی‌شود. تجارت کالاهای اساسی شامل اقلام دارویی، کالاهای پزشکی، کشاورزی و غذایی از مهمترین بخش‌های حمایتی پیش‌بینی شده در ساز و کار اینستکس بود.

خروج آمریکا از برجام در اردیبهشت ماه ۱۳۹۷ و تشدید محدودیت‌ها به ویژه در زمینه نقل و انتقال ارز، انقباضی شدیدتر در تجارت خارجی کشور را تحمیل نمود. در این شرایط علاوه بر محدودیت جدی در صادرات نفت و فرآورده‌های نفتی، صدور محصولات غیرنفتی (جدول شماره ۱) نیز با مشکلات عدیده‌ای مواجه شد. با این وجود، در سال ۱۳۹۸، علی‌رغم کاهش حدود ۷ درصدی صادرات غیرنفتی، با توجه به ضرورت تامین کالاهای اساسی و مدیریت بازار داخلی، واردات ۱.۲ درصد افزایش یافت.

البته شیوع ویروس کرونا در اواخر سال ۱۳۹۸ باعث افت کل تجارت جهانی شد و بطور طبیعی ایران نیز از آن متأثر گردید. اما وجود تحریم و محدودیت‌های ناشی از آن سبب سنگین‌تر شدن آثار منفی شیوع کرونا بر کشور ما شد بطوری که در مجموع بررسی روند تجارت از سال ۱۳۹۷ تا ۱۳۹۹ حاکی از آن است که محدودیت‌های ناشی از تحریم در سایه محدودیت‌های ناشی از شیوع ویروس کرونا، سبب کاهش سالانه ۱۰ درصدی در ارزش تجارت کشور گردید به طوری که ارزش تجارت به کمترین سطح خود طی دهه اخیر یعنی رقم ۷۳.۹ میلیارد دلار رسید.

تحریم‌های اقتصادی اثرگذار بر صنعت نفت و پتروشیمی

اکثر تحریم‌های اقتصادی اثرگذار بر تجارت محصولات پتروشیمی ایران توسط وزارت خزانه‌داری ایالات متحده (جدول شماره ۲)، به عنوان ابزاری برای پیشبرد سیاست خارجی و امنیت ملی امریکا بدور از رعایت حقوق بشر و رعایت قوانین تجارت آزاد جهانی، اعمال گردیده و توسط دفتر کنترل دارائی‌های خارجی (OFAC)^۴ آن وزارتخانه هدایت و کنترل میگردد. از طرف دیگر با توجه به آنکه دلار آمریکا ارز رایج جهانی در تجارت بین کشورها است، از همین رو تجارت و اقتصاد بین‌الملل وابسته به نظام بانکی آمریکا بوده و زمینه لازم برای پیروی و اعمال تحریم‌های بانکی وضع شده بر علیه ایران توسط دیگر کشورها و بانکها، موسسات مالی و شرکتهای چند ملیتی خریدار محصولات پتروشیمی ایران مهیا گردیده است.

جدول شماره ۲: تحریم‌های تصویب و اعمال شده توسط وزارت خزانه‌داری ایالات متحده بر علیه ایران

تاریخ	فرمان اجرایی قبل از توافق برجام (۲۰۱۵)	تاریخ	فرمان اجرایی بعد از خروج امریکا از برجام	تاریخ	تحریم‌های کنگره امریکا
۱۹۹۶	فرمان اجرایی ۱۳۲۲۴	۲۰۰۱	اعلام آمریکا مبنی بر خروج از برجام	۲۰۱۸	قانون داماتو - کندی
۲۰۱۰	فرمان اجرایی ۱۳۵۷۴	۲۰۱۱	فرمان اجرایی شماره ۱۳۸۴۶ یا بازگشت تحریم‌های لغو شده	۲۰۱۸	قانون جامع تحریم‌های ایران (CISADA)
۲۰۱۲	فرمان اجرایی ۱۳۵۹۰	۲۰۱۱	خروج امریکا از برجام	۲۰۱۸	قانون حمایت از آزادی ایران و مقابله با اشاعه (IFCPA)
۲۰۱۲	فرمان اجرایی ۱۳۶۲۲	۲۰۱۲	بیانیه OFAC (۱۳۳۸۲)	۲۰۱۹	قانون کاهش تهدیدهای ایران (ITRSHRA)
۲۰۱۲	فرمان اجرایی ۱۳۵۹۹	۲۰۱۲	تحریم صنعت نفت و پتروشیمی	۲۰۱۹	قانون اختیارات دفاع ملی NDAA
۲۰۱۷	فرمان اجرایی ۱۳۶۲۲	۲۰۱۲	فرمان اجرایی ۱۳۸۸۶	۲۰۱۹	قانون مقابله با دشمنان آمریکا از طریق تحریم‌ها (CAATSA)
	فرمان اجرایی ۱۳۶۰۸	۲۰۱۳	تحریم شرکت ملی صنایع پتروشیمی	۲۰۲۰	
			بیانیه خزانه داری امریکا (۱۳۲۲۴)	۲۰۲۰	

⁴Office of Foreign Assets Control

۲۰۱۹	تمدید و توسعه تحریمها (۱۳۸۴۶)			
------	-------------------------------	--	--	--

اثرات تحریم بر صادرات محصولات پتروشیمی ایران

جدول شماره ۳ نشان دهنده عملکرد تولید و صادرات صنعت پتروشیمی در بین سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۹ می باشد که رشد وزنی صادرات در دهه نود با وجود تحریمها از آن استنباط می گردد. ولی از طرف دیگر در دهه نود افزایش تولید چشمگیری نیز در این صنعت بوقوع پیوسته است که میتوان رشد صادرات محصولات پتروشیمی را نتیجه افزایش تولید قلمداد نمود. لذا جهت تحلیل و نتیجه گیری صحیح، از شاخص بدون بُعد $\frac{\text{مقدار وزنی صادرات}}{\text{مقدار تولید قابل فروش}}$ که نشان دهنده رشد صادرات با وجود افزایش تولید قابل فروش (فروش داخلی و صادرات) است استفاده می کنیم.^۵

جدول شماره ۳: عملکرد تولید و صادرات صنعت پتروشیمی کشور در سالهای ۱۳۹۰ الی ۱۳۹۹										
منبع: شرکت ملی صنایع پتروشیمی (ارقام به میلیون تن)										
سال	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷	۱۳۹۸	۱۳۹۹
تولید قابل فروش ^۵	۲۳.۸۲	۲۲.۸۰	۲۱.۷۴	۲۴.۹۳	۲۵.۳۳	۲۸.۵۹	۳۰.۷۶	۲۸.۹۰	۳۰.۷۸	۳۴.۱۹
صادرات	۱۸.۱۹	۱۵.۸۵	۱۲.۸۳	۱۵.۹۰	۱۸.۸۱	۲۱.۱۵	۲۲.۴۱	۲۰.۵۲	۲۲.۳۴	۲۴.۳۶
مقدار وزنی صادرات	٪۷۶.۴۶	٪۶۹.۵۲	٪۵۹.۰۲	٪۶۳.۷۸	٪۷۴.۲۶	٪۷۳.۹۸	٪۷۲.۸۵	٪۷۱.۰۰	٪۷۲.۵۸	٪۷۱.۲۵
مقدار تولید قابل فروش										

انتظار تحریم کنندگان این بود که دشواری دسترسی به بازارهای جهانی متنوع و جدید از یک سو و محدود شدن بازارهای هدف و خریداران محصولات پتروشیمی به واسطه قوانین تحریم از سوی دیگر، باعث افت تجارت بین الملل (صادرات) محصولات پتروشیمی ایران گردد، ولی علی رغم انقباض در تجارت خارجی کل کشور در دهه نود، افت وزنی صادرات در صنعت پتروشیمی رخ نداده است. البته انقباض بخشی از بازارها بین المللی محصولات پتروشیمی بدلیل کاهش قدرت چانه زنی در طرف عرضه و افزایش آن در طرف تقاضا به واسطه تحریمها اجتناب ناپذیر است. شاخص $\frac{\text{مقدار وزنی صادرات}}{\text{مقدار تولید قابل فروش}}$ در جدول ۳ نشان میدهد تنها در سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۲ بواسطه تحریم و نبود تجربه تجارت در شرایط تحریم، صادرات محصولات پتروشیمی با انقباض روبرو شده است ولی از سال ۹۳ روند رشد صادرات همسو با افزایش تولید قابل فروش تا ۱۳۹۹ محقق گردیده است. در این دوره (سالهای ۹۳ تا ۹۹) متوسط سالانه صادرات رقم چشمگیر ۷۱.۴ درصد از تولیدات قابل فروش صنعت در شرایط سخت تحریم بوده که نشان از عملکرد مثبت راهکارهای موثر صنعت پتروشیمی در صادرات می باشد، بطوری که حتی پس از سال ۱۳۹۷ و خروج یکجانبه دولت آمریکا از برجام در راستای راهبرد فشار حداکثری بر ایران و بازگشت تحریمهای تعلیق شده در برجام، این رشد متوقف نگردید و همسو با افزایش محصول قابل فروش صنعت پتروشیمی ادامه یافته است.

محدودیت های تحریم و همچنین تنوع در بازیگران طرف تقاضا و دیگر مولفه های دخیل در تجارت محصولات پتروشیمی سبب شد تا برنامه ریزان تجارت محصولات پتروشیمی کشور در دهه ۹۰ و خصوصا از سال ۱۳۹۸ با کلید خوردن راهبرد فشار حداکثری ایالات متحده بر ایران، برنامه های توسعه صادرات را بر ۱۵ کشور همسایه و همچنین کشورهای هند و چین متمرکز نمایند. بر اساس آمار شرکت ملی

^۵ تولید قابل فروش از تولید واقعی صنعت پتروشیمی که مقدار تحویلی به مجتمع های داخلی (خوراک بین مجتمع های) از آن کسر شده است حاصل میگردد.

صنایع پتروشیمی و گمرک ج.ا.ایران، تمرکز صادرات محصولات صنعت پتروشیمی با شروع و افزایش شدت تحریم‌ها، از کشورهای اروپایی و خاور دور به سمت کشورهای همسایه و چین چرخش نموده است.

این کشورها سهم بالایی در صادرات غیرنفتی کشور دارند بطوری که بر اساس آمار گمرک جمهوری اسلامی ایران در مجموع ۸۷ درصد از صادرات ایران را به خود اختصاص داده‌اند. بر اساس همین آمار در سال ۱۳۹۹، ارزش صادرات به ۱۵ کشور همسایه بالغ بر ۲۰ میلیارد دلار و صادرات به دو کشور هند و چین نیز بالغ بر ۱۰ میلیارد دلار بوده است.^۶ این در حالی است که مجموع نیازهای وارداتی ۱۵ کشور همسایه رقمی بالغ بر ۱۰۰۰ میلیارد دلار برآورد گردیده که بایستی با توجه به مزیت نسبی و مطلق کشور در تولید و صادرات محصولات با ارزش پتروشیمی، برنامه‌ریزان این صنعت به دنبال تقویت حضور و گسترش بازار در این ۱۵ کشور باشند.

محدودیت در نقل و انتقال ارز و عدم امکان استفاده از سازوکارهای رایج بانکی با توجه به توقف فرآیند تراکنش‌های دوربرگردان یا یوترن باعث تحمیل هزینه یا افزایش هزینه جابجایی (نقل و انتقال) ارز حاصل از صادرات محصولات پتروشیمی و بطور کلی افزایش هزینه‌های تجارت بین‌المللی و کاهش حاشیه سود فعالان اقتصادی این صنعت شده است. همچنین این محدودیت در بعضی موارد منجر به بلوکه شدن بخشی از درآمدهای ارزی نزد برخی شرکای تجاری و تراستی‌ها^۷ شده که موجب انقباض درآمد ارزی در این صنعت، علی‌رغم افزایش وزنی صادرات، گردیده است. نوسانات قیمت نفت خام و به طبع آن افت قیمت محصولات پتروشیمی و البته افزایش تولید و صدور محصولات با ارزش نسبی کم در صنعت پتروشیمی ایران، بر شدت این اثرات انقباضی درآمدی در طی دهه نود افزوده و درآمد ارزی صنعت پتروشیمی کشور را علی‌رغم افزایش وزنی صادرات (با وجود تحریم‌ها) کاهش داده است، بطوری که متوسط قیمت صادراتی هر تن محصولات از ۸۰۰ دلار در سال ۱۳۹۰ به ۳۶۲ دلار در سال ۱۳۹۹ رسیده است.^۸ به همین دلیل و به‌دلالی از جمله افزایش هزینه‌های تولید و محدودیت‌های تحریمی در دستیابی به تکنولوژی‌های نوین تولید، ممکن است مزیت نسبی کشور در تولید بعضی محصولات پتروشیمی را با اختلال و انحراف روبرو نماید.

نتیجه‌گیری و راهکارهای پیشنهادی

جهت مقابله با موانع و محدودیت‌های ناشی از تحریم‌ها بر اقتصاد صنعت پتروشیمی، راهکارهای پیشنهادی زیر مطرح می‌باشند:

- ۱- مهمترین تحرک اثرگذار در طرف عرضه (تولید و صادرات)، برنامه ریزی جهت توسعه طرح‌های پتروشیمی با ارزش نسبی بالا می‌باشد که منجر به رشد تصاعدی درآمدهای ارزی صنعت پتروشیمی خواهد شد.
- ۲- تنظیم و کاهش اتکا بودجه کشور به فروش نفت خام و خام فروشی فرآورده‌های نفتی که می‌توانند بعنوان خوراک صنعت پتروشیمی مورد استفاده قرار گیرند مثل متانول و میعانات گازی، و به جای آن تکیه بر مالیات عادلانه و تکمیل زنجیره ارزش و تولید داخلی محصولات صادراتی پتروشیمی با ارزش افزوده بالا.
- ۳- حذف تدریجی دلار در تجارت بین‌الملل با کشورهایی مثل چین (که بیش از ۵۰ درصد محصولات پتروشیمی ایران به آن صادر می‌گردد)، هندوستان، روسیه و دیگر کشورهای همسایه از طریق ایجاد سازوکارها و توافق‌نامه‌های بانکی با این کشورها.
- ۴- علیرغم وجود پتانسیل بازار ۴۰ میلیارد دلاری در صنعت پلاستیک ۱۵ کشور همسایه، ایران با صادرات ۲ میلیارد دلاری این محصولات، تنها ۵ درصد از سهم این بازار ارزشمند را به خود اختصاص داده است، لذا توسعه و ارتقاء هوشمندانه صادرات محصولات پتروشیمی به این کشورها نیازمند سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی هدفمند می‌باشد.
- ۵- ایجاد شرایط ثبات نسبی در مبادلات تجاری بین‌الملل کشور با پشتیبانی مقامات سیاسی، خصوصا با لحاظ کردن مزیت کشور در تولید و صادرات محصولات پتروشیمی.

^۶ منبع گمرک جمهوری اسلامی ایران

^۷ شرکت‌ها و موسسات مالی مورد اطمینان صنعت پتروشیمی

^۸ منبع شرکت ملی صنایع پتروشیمی

- ۶- ایجاد انگیزه در شرکای تجاری ایران در منطقه جهت تقویت پیمان‌های منطقه‌ای از جمله موافقت‌نامه‌های دوجانبه با کشورهای پاکستان و ترکیه، شکل‌دهی موافقت‌نامه‌های تجاری جدید با شرکای مهمی مانند عراق و هندوستان و همچنین تقویت انگیزه‌های اعضای اتحادیه‌های اوراسیا و اکو در راستای افزایش واردات محصولات پتروشیمی از ایران.
- ۷- استفاده حداکثری از عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای و پیگیری سازوکارهای بانکی در این سازمان جهت دوری از تسلط دلار بر تجارت با اعضاء این سازمان.
- ۸- اجراء تمهیدات لازم جهت رفع مشکلات نقل و انتقال کالا و ارز که بر کل تجارت بین‌الملل کشور، از جمله صنعت پتروشیمی، سایه انداخته است، از طریق ایجاد سازوکارهای بانکی مناسب و رفتار سیاسی با رویکرد برد-برد.
- ۹- حرکت به سمت موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد
- ۱۰- تاسیس دفاتر بازرگانی مشترک صادرکنندگان ایرانی محصولات پتروشیمی با شرکت‌های معتبر و فعال خارجی جهت گسترش نفوذ در بازارهای خارجی
- ۱۱- افزایش صادرات خدمات فنی و مهندسی به کشورهای همسایه با استفاده از تجارب شرکتهای توانمند ایرانی با بیش از ۵۰ سال تجربه در زمینه اجرای طرحهای پتروشیمی.

شهریور ۱۴۰۰

تالیف: حسین علیمراد

جهت مطالعه اصل مقاله با امور بین الملل شرکت ملی صنایع پتروشیمی تماس حاصل فرمائید